

ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В БЪЛГАРИЯ

Представени са резултатите от изследване на конкурентоспособността на земеделските стопанства в България в условията на прилагане на Обща селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз. Използван е нов холистичен подход за оценка на конкурентоспособността, отчитащ тяхната икономическа ефективност, финансови възможности, потенциал за адаптация, както и равнището им на устойчивост. Направен е сравнителен анализ на конкурентоспособността на земеделските стопанства в България и ЕС. Представена е интегрална оценка на конкурентоспособността на стопанствата с различна специализация.

JEL: L25; Q12; Q18; Q13

Въпросът за оценка на конкурентоспособността на земеделските стопанства като цяло, от различен тип и с различна специализация е сред най-актуалните в политическите, управленските и научните дебати у нас и по света.¹ Въпреки това няма публикации за равнището на тяхната конкурентоспособност в България в условията на прилагане на ОСП на ЕС.

Подход за оценка на конкурентоспособността на земеделските стопанства

Под конкурентоспособност се разбира вътрешната способност (потенциал, стимули) на земеделското стопанство да поддържа устойчиви конкурентни предимства на (определен/и) пазар/и, водещи до високи стопански резултати чрез непрекъснато усъвършенстване и адаптиране към промените на пазарната, природната и институционалната среда.² Тя е характеристика само на "пазарните ферми" независимо от специфичния им тип – полупазарни стопанства, фамилни ферми, кооперативи, бизнес-стопанства и т.н.

Добрата конкурентоспособност означава, че дадена ферма произвежда и продава продуктите и услугите си ефективно на пазара; управлява успешно финансирането си; адаптивна е към развиващата се пазарна, институционална и природна среда; устойчива е във времето. Обратно, недостатъчната (липсваща) конкурентоспособност показва, че фермата има сериозни проблеми в ефективното финансиране, производство и реализация на продуктите поради високи

¹ *Bachev, H.* Management of Farm Contracts and Competitiveness, Saarbrücken: VDM Verlag, 2010; *Benson, G.* Competitiveness of North Carolina Dairy Farms, 2007; *Mahmood, K., A. Saha, O. Gracia, and T. Hemme.* International competitiveness of small scale dairy farms in India and Pakistan, 2004; *Popovic, R., M. Knezevic, and M. Tosin.* State and Perspectives in Competitiveness of one farm type in Serbia, 2009; *Shoemaker, D., M. Eastridge, D. Breece, J. Woodruff, D. Rader, and D. Marrison.* 15 Measures of Dairy Farm Competitiveness, 2009.

² Котева, Башев, 2010, с. 32-43; Bachev, 2010.

производствени и/или транзакционни разходи, невъзможност за адаптация към развиващите се условия на средата и/или недостатъчна устойчивост във времето.

За оценката на равнището на конкурентоспособност на стопанствата се прилага разработен от нас холистичен подход, който включва система от критерии и показатели, отчитащи икономическата ефективност, финансовите възможности, потенциала за адаптация и равнището на устойчивост на стопанствата (табл. 1).

Таблица 1

Критерии и показатели за оценка на конкурентоспособността на стопанствата

Критерии	Показатели	
	Частни	Интегрален
Икономическа ефективност	Производителност на труда Продуктивност Рентабилност на производството Доходност	Индекс на конкурентоспособност
Финансови възможности	Норма на рентабилност на собствения капитал Коефициент за обща ликвидност Коефициент на финансова автономност	
Адаптивност	Равнище на адаптивност към пазарната среда Равнище на адаптивност към институционалната среда Равнище на адаптивност към природната среда	
Устойчивост	Равнище на устойчивост	

Икономическата ефективност характеризира ресурсната осигуреност на стопанствата и степента на тяхното използване. Оценката на този аспект на конкурентоспособността става чрез следните показатели:

- Производителност на труда, която се определя по формулата:

$$(1) \quad P_m = \text{НДС} (\text{БДС}) / \text{ГРЕ}, \text{ където:}$$

P_m е постигнатата производителност на труда, лв./ГРЕ;

БДС - получената брутна добавена стойност в стопанството, лв.;

НДС - получената нетна добавена стойност в стопанството, лв.

ГРЕ - годишните работни единици.

- Продуктивност на земята и животните, определени като:

$$(2) \quad P_s = \text{БП или БДС} / \text{ИЗП}$$

$$(3) \quad P_j = \text{БП или БДС} / 1 \text{ УГЖ}, \text{ където:}$$

P_s е продуктивността на 1-ца площ, лв./дка;

P_j - продуктивността от 1 животно, лв./УГЖ;

БП - получената брутна продукция в стопанството, лв.;

ИЗП - използваемата земеделска площ в стопанството, ха (дка);

УГЖ - условна глава животно.

- Рентабилност на производството, определена по формулата:

$$(4) \quad Нр = (\text{Приходи} - \text{Разходи}) \times 100 / \text{Разходи}, \text{ където:}$$

Нр е нормата на рентабилност на разходите, %

- Доходност на стопанството, използваната земя и животните определени по формулите:

$$(5) \quad Д = НД / 1 \text{ стопанство}$$

$$(6) \quad Дз = НД / \text{ИЗП}$$

$$(7) \quad Дж = НД / \text{УГЖ}, \text{ където:}$$

Д е средната доходност на стопанството, лв.;

Дз - средната доходност на 1-ца площ, лв.;

Дж - средната доходност на 1УГЖ, лв.;

НД - нетният доход, създаден в стопанството, лв.

Критерият “финансови възможности на стопанството” дава информация за потенциала за финансиране и ефективността на управление на финансовите средства. Показателите за оценка са:

- Норма на рентабилност на собствения капитал:

$$(8) \quad Нр_{с.к} = (НД \times 100) / СК, \text{ където:}$$

Нр_{с.к.} е нормата на рентабилност на собствения капитал, %;

НД – полученият нетен доход в стопанството, лв.;

СК - собственият капитал, лв.

- Коефициент за обща ликвидност, определен като:

$$(9) \quad Ко.л. = КА / КЗ, \text{ където:}$$

КА са краткотрайните активи, лв.;

КЗ - краткотрайните задължения, лв.

- Коефициент на финансова автономност, определен като :

$$(10) \quad Кф.а. = СК / Пс, \text{ където:}$$

СК е собственият капитал, лв.;

Пс - пасивите на стопанството, лв.

Адаптивността на стопанствата характеризира способността (вътрешния потенциал) за приспособяване към измененията на обкръжаващата среда. За оценка ѝ се използват показателите:

- Равнище на адаптивност към пазарната среда - характеризира потенциала на стопанството за адаптиране към измененията на пазарната среда – динамиката на търсенето и цените на селскостопански продукти и услуги; развитието на предлагането и цените на работната сила, земеделската земя, материалите, услугите, финансите и т.н. Оценката по този показател се прави от фермерските мениджъри и/или експерти в съответната област, които опре-

делят равнището на адаптивност като много високо, високо, средно, ниско или незначително.

●Равнище на адаптивност към институционалната среда – характеризира потенциала на стопанството за адаптиране към измененията на институционалната среда – различните законови и нормативни изисквания; стандартите за качество на продукта, условия на труд, опазване на околната среда, хуманно отношение към животните; биотехнологични, ветеринарни и санитарно-хигиени изисквания и т.н.

●Равнище на адаптивност към природната среда - характеризира потенциала на стопанството за адаптиране към измененията на природната среда – климатичните промени, глобалното затопляне, засушаването, природните катаклизми и т.н.

Оценката по последните два показателя е подобна на тази за показателя за равнище на адаптивност към пазарната среда.

Устойчивостта показва способността на стопанството да съществува във времето. За определянето ѝ се използва показателят “равнище на устойчивост”, който се установява чрез оценка на проблемите (и разходите) при ефективното осигуряване на необходимите за стопанството фактори на производство и ефективната реализация на произведената продукция и услуги. Най-напред мениджърите на фермите и/или експертите ранжират проблемите като липсващи, незначителни, нормални, големи и неразрешими. След това равнището на устойчивост по всеки от факторите се установява, като се преобразуват равнищата на проблемите в управлението на снабдяването на производствените фактори и реализацията на продукта в равнища на устойчивост (табл. 2).

Таблица 2

Скала за преобразуване на проблемите в равнища на устойчивост на стопанствата

Сериозност на проблемите	Равнище на устойчивост
Липса	Високо
Незначителни	Добро
Нормални	Средно
Големи	Ниско
Неразрешими	Неустойчивост

Индивидуалните показатели за конкурентоспособност са с различни мерни единици или качествени величини. Те са непосредствено несъизмерими, което не дава възможност за оценка на общото равнище на конкурентоспособност на стопанствата.

За да се осигури съизмеримост на показателите за икономическа ефективност и финансови възможности, получените резултати за всеки показател се преобразуват в бални оценки. За целта се разработва скала в зависимост

от минималната и максималната стойност на съответния показател и от стойността на показателя стопанствата попадат в една от тези групи и получават бална оценка (табл. 3).

Таблица 3

Скала за преобразуване на показателите за икономическа ефективност и финансови възможности в бални оценки

Стойност на съответния показател	Бална оценка
Най-висока стойност	1.00
Висока	0.75
Средна	0.50
Ниска	0.25
Минимална (отрицателна, нулева)	0.00

За формиране на общото равнище по критериите “икономическа ефективност” и “финансови възможности” се прилагат следните формули:

$$(11) \quad OE = \alpha_1 \times \Pi m + \alpha_2 \times \Pi + \alpha_3 \times H p + \alpha_4 \times Д$$

$$(12) \quad FO = \beta_1 \times H p c. k. + \beta_2 \times K o. л. + \beta_3 \times K ф. а., \text{ където:}$$

OE е равнището на критерия “обща икономическа ефективност”;

FO - равнището на критерия “финансови възможности”;

$\alpha_{1,2,3,4}$ - коефициенти на тежест на индивидуалните показатели;

$\beta_{1,2,3}$ - коефициенти на тежест на индивидуалните показатели.

Равнището на обща адаптивност се (пред)определя от равнището на частния показател за адаптивност с най-ниско значение, тъй като този критерий характеризира цялостния потенциал на стопанството за приспособяване към измененията на пазарната, институционалната и природната среда. Например независимо от добрата адаптивност към пазарната и природната среда общата приспособимост на фермата може да е ниска поради слабата адаптивност към институционалните изисквания.

Устойчивостта на земеделските стопанства се определя от най-ниското равнище на устойчивост при снабдяването на който и да е от отделните фактори на производството или на реализацията на продукцията. Например независимо от високата устойчивост на снабдяването с природните, личностните и материалните фактори на производство общата устойчивост на стопанството често е ниско поради слабата устойчивост (ефективност) в управлението на финансирането на дейността и/или маркетинга на продукцията.

За определяне на конкурентоспособността на стопанствата качествените равнища по критерия “обща адаптивност и устойчивост” се преобразуват в безмерни количествени значения (табл. 4).

Таблица 4

Скала за преобразуване на качествените показатели за адаптивност и устойчивост в количествени

Качествено значение на показателите		Количествено значение
Равнище на адаптивност	Равнище на устойчивост	
Много високо	Високо	1.00
Високо	Добро	0.75
Средно	Средно	0.50
Ниско	Ниско	0.25
Незадоволително	Неустойчивост	0.00

Интегралният показател “индекс на конкурентоспособност” отчита и четирите аспекта на конкурентоспособност на стопанството, като прави сравнението между различните стопанствата лесно и еднозначно. Този индекс се изчислява по формулата:

$$(13) \quad \text{Икс} = k_1 \times \text{ОЕ} + k_2 \times \text{ФО} + k_3 \times \text{ОА} + k_4 \times \text{РУ}, \text{ където:}$$

Икс е индексът на конкурентоспособност на стопанството;

ОЕ - общата ефективност на стопанството;

ФО - финансовата обезпеченост;

ОА - общата адаптивност на стопанството;

РУ - равнището на обща устойчивост на стопанството;

$k_{1, 2, 3, 4}$ - коефициенти на тежест на съответните критерии.

Значението на индекса за конкурентоспособност може да варира между 0 и 1, като стопанството се определя като силно конкурентоспособно, с висока, добра и ниска конкурентоспособност или като неконкурентоспособно. Установяването на сравнителната тежест на индивидуалните критерии и показатели в индекса на конкурентоспособност и на границите на индекса за категоризиране на конкурентоспособността на стопанствата в една или друга група се прави от водещи експерти в дадената област.

Сравнителен анализ на земеделските стопанства в България и ЕС

Организационно-стопанска структура

Възстановяването на земята в реални граници на бившите собственици и техните наследници доведе до разпокъсване на земеделските площи. Въпреки положителните тенденции на редуциране и уедряване на организационните структури българското земеделие остава преобладаващо дребно. Почти 95% от стопанствата са с размер до 5 ха, а делът на по-едрите стопанства над 50 ха е около 1% (табл. 5).

Таблица 5

Структура на земеделските стопанства в България и ЕС (%)

Размер на ИЗП, ха	ЕС			България		
	2003 г.	2005 г.	2007 г.	2003 г.	2005 г.	2007 г.
До 5.0	70.0	71.5	70.4	96.8	95.6	94.8
5.1-20.0	16.9	18.0	18.6	2.1	2.8	3.2
20.1-50.0	5.6	5.7	5.9	0.4	0.6	0.8
Над 50	4.5	4.8	5.1	0.7	1.0	1.2

Източник: Eurostat и собствени изчисления.

Има съществена разлика в структурата на стопанствата по размер на ИЗП в България и в ЕС-27. Относителният дял на дребните стопанства у нас е с близо 25% по-висок. Още по-чувствителна е разликата при средните стопанства (5-50 ха) – съответно 35% за ЕС и 4% за нашата страна. Протичащите структурни промени не доведоха до съществена разлика в структурата на земеделските стопанства – запазва се нерационалната силно дуалистична структура.

В България все още е голямо икономическото и социалното значение на дребните, предимно натурални стопанства до 1 икономическа единица (ик. ед.) - в тази група попадат над 76% от всички стопанства, докато в ЕС делът им е под 50%. В тях, въпреки че се обработват само 6% от ИЗП, са ангажирани 67.8% от постоянно заетите в селското стопанство, отглеждат се 26.2% от животните и се формират близо 12% от общата стандартна разлика.

Структурните промени в земеделските стопанства по юридически статут показват, че концентрацията на производство е характерна при всички форми на аграрен бизнес, като средният размер на стопанствата в страната през 2007 г. достига 6.3 ха (табл. 6).

Таблица 6

Динамика в броя на стопанствата и размера на ИЗП в България

Юридически статут	Брой стопанства		2005г.	2007 г.	
	2005 г.	2007 г.	ИЗП, ха	ИЗП, ха	Среден размер
Общо	520 529	481 920	2 729 390	3 050 745	6.3
Физически лица	512 300	476 956	914 739	1 033 468	2.1
ЕТ	2158	1828	453 597	408 786	223.6
Кооперации	1525	1156	890 870	726 305	628.3
Търговски дружества	1312	1763	522 559	781 884	442.2
Сдружения и др.	234	217	46 625	100 301	462.2

Източник: МЗХ. "Агростатистика".

Увеличението на средния размер при стопанствата на физически лица (2.1 ха за 2007 г.) е незначително поради ниския им потенциал. И сега едрите стопански структури се идентифицират със стопанствата на юридически лица (среден размер на кооперациите – 628.3 ха; на търговските дружества – 442.2 ха), които въпреки че представляват около 1%, стопанисват 67% от ИЗП в България. Запазването на нерационалната организационно-стопанска структура затруднява прилагането на ОСП на ЕС и усвояването на договорените средства и влияе върху разпределението на подкрепата между земеделските стопанства.

Икономически потенциал на земеделските стопанства

По-дребните размери на стопанствата у нас предопределят и по-ниския им икономически потенциал (1-8 ик. ед.) в сравнение с ЕС – в тази група са над 90% от стопанствата, докато в рамките на ЕС делът им е с една трета по-малък (табл. 7). Съществена е разликата и в дела на стопанствата над 40 ик.ед. - съответно близо 12% в ЕС и под 3% в България.

Таблица 7

Структура на земеделските стопанства над 1 ик.ед., 2007 г.

Икономически размер на стопанствата, ик.ед.	Дял на стопанствата, %	
	ЕС-27	България
От 1-8	64.5	90.4
От 8-16	12.4	4.1
От 16-40	11.5	2.7
От 40-100	7.4	1.4
Над 100	4.2	1.4

Източник: Eurostat и собствени изчисления.

Както в България, така и в ЕС съществува сериозна разлика в икономическия потенциал на стопанствата по юридически статут. Потенциалът на стопанствата на юридическите лица (ЕТ, кооперации, търговски дружества) у нас се доближава до този на ЕС. Те обаче представляват само 1% от всичките. Обликът на българското и европейското земеделие се определя от фамилните земеделски стопанства. В нашата страна обаче те имат значително по-нисък икономически потенциал – 4.4 ик. ед. при среден размер за ЕС-27 15.2 ик. ед. (вж. табл. 8). Като се добавят и дребните им размери и недостатъчната ресурсна осигуреност, това поставя сериозни ограничения пред възможностите за ефективно използване на производствените фактори и достъпа до евросубсидии.

Таблица 8

Икономически размер на стопанствата над 1 ик.ед., 2007 г.

Среден икономически размер на стопанствата, ик.ед.	Среден икономически размер, ик. ед.	Среден икономически размер, ик. ед.		
		Фамилни	Юридически лица	Други
ЕС-27	20.5	15.2	144.1	111.6
България	7.9	4.4	132.0	92.8

Източник: Eurostat и собствени изчисления*Техническо и технологично равнище на производство*

Българското земеделие се характеризира с по-ниско технологично и техническо равнище и недоизградена инфраструктура. Например средният размер на дълготрайни материални активи (ДМА) на стопанство у нас е 25 340 EUR, а в ЕС-27 е 10 пъти по-висок – 261 015 EUR (EUFADN). Значително по-висока е инвестиционната подкрепа за земеделските производители от ЕС - 442 EUR/стопанство при 70.4 EUR в нашата страна.

Производство ни е по-слабо интензивно от европейското. Данните показват, че напояваните площи са символични, влагат се два пъти по-малко торове, над два пъти по-малко средства се отделят за растителнозащитни мероприятия (МЗХ). Това води до по-силна зависимост от природно-климатичните условия, по-ниска продуктивност и ефективност.

Специализация и интеграция

Българското земеделие се характеризира с по-ниско равнище на специализация на производството, недостатъчна степен на сдружаване и коопериране на земеделските производители, по-слаба хоризонтална и вертикална интеграция. Повече от половината от стопанствата са неспециализирани. Броят на изградените организации на производители е символичен, като причините са от обективен (финансови, икономически, производствени и др.) и субективен характер. Преработвателните предприятия все още не са достатъчно активни при изграждане на вертикална интеграция със земеделските производители за осигуряване на необходимата им суровинна база.

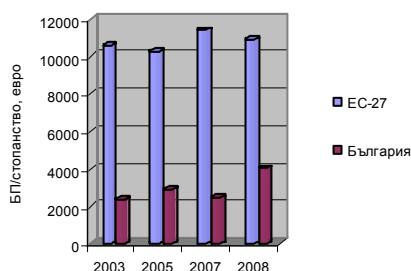
Икономически резултати

Посочените проблеми в организационно-производствената структура на земеделието в България се отразяват негативно върху икономическите резултати на земеделски стопанства. Въпреки нарастването на средната брутна продукция (БП), създадена в стопанствата, нейният размер остава значително по-нисък от тази в ЕС. За 2008 г. тя е едва 37% от създадената БП в стопанствата от ЕС-27 (вж. фиг. 1). По-малкият обем произведена продукция определя и по-ниската продуктивност на единица площ (изразена с БП/ха). Пос-

тигнатата средна продуктивност на стопанствата в ЕС-27 е 905.8 EUR/ха, докато в нашата страна е над 2 пъти по-ниска - 402.2 EUR/ха.

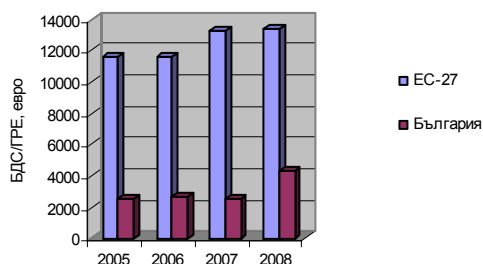
Фигура 1

Динамика на брутната продукция на стопанство по базисни цени

Фигура 2

Динамика в производителността на труда по базисни цени

Източник. Eurostat.

Причините за това трябва да се търсят главно в нерационалната производствена структура (малък дял на интензивните култури, намаляване дела на животновъдната продукция в БП) и в преобладаващото дребно и екстензивно производство.

Постигнатата производителност в България също е далеч по-малка от средната за страните от ЕС - за 2005 г. тя е 21%, а през 2008 г. - 32% от средната производителност, постигната в ЕС-27 (фиг. 2). Конкурентните ни предимства (благоприятните природно-климатични условия и по-ниското заплащане на труда) не са достатъчни да компенсират другите фактори (ниска ресурсна осигуреност, неефективно използване на производствените фактори, недостатъчна степен на специализация, концентрация и коопериране на производството), които оказват неблагоприятно влияние върху равнището на производителността.

Въз основа на резултатите от проведения сравнителен анализ могат да се направят следните изводи:

- Земеделските стопанства в България са с по-ниска производителност, продуктивност и ефективност, което ги прави неконкурентни на общия европейски пазар. Подкрепата по ОСП на ЕС се отразява положително върху икономическото състояние на земеделските стопанства – увеличават се доходите на производителите, повишава се продуктивността на производствените фактори и ефективността на производството. Получената подкрепа по отделните мерки и механизми обаче е недостатъчна, за да доведе до чувствително нарастване на тяхната конкурентоспособност.

●Ограничен брой едри стопански структури се развиват в икономически граници, съизмерими с европейските, имат потенциал за усвояване на субсидиите по ОСП на ЕС и националната подкрепа, както и възможности за инвестиции и модернизация на производството, което определя добрите им конкурентни позиции.

●Ключовите факторите (условията) с дълготраен характер, детерминирани по-ниското равнище на конкурентоспособност на нашите стопанства, са: нерационална организационно-стопанска структура; разпокъсаност на земята и преобладаващо дребно земеползване; недостатъчна ресурсна осигуреност, по-ниско техническо и технологично равнище на производството; доминираща екстензивна структура на производство; по-слаба хоризонтална и вертикална интеграция; недоизградена и неотговаряща на съвременните изисквания инфраструктура (производствено, консултантско и научно обслужване, складова и сервизна база, мелиорации и др.); по-ниско равнище на специализация и концентрация на производството; недостатъчно сдружаване и коопериране на производителите.

Икономическа ефективност и финансови възможности на земеделските стопанства с различна специализация

Изследването се основава на данни от 2007 г. за 1916 земеделски стопанства с икономически размер над 1 ик. ед., включени в Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ). Повечето от тях са специализирани в полски култури (575), 307 са в зеленчуци, 307 в трайни насаждения, 452 в преживни животни и 275 в свине и птици. В наблюдаваната извадка са включени сравнително едри стопанства. Средните им размери по специализация са: полски култури – 540.9 дка използвана земеделска площ (ИЗП), зеленчуци – 17.2 дка, трайни насаждения – 151.0 дка, преживни животни – 134.6 дка, свине и птици – 30,4 дка. Средният брой животни в стопанство е съответно 62.6 крави, 36.4 овце-майки, 31.3 свине и 2767.2 птици.

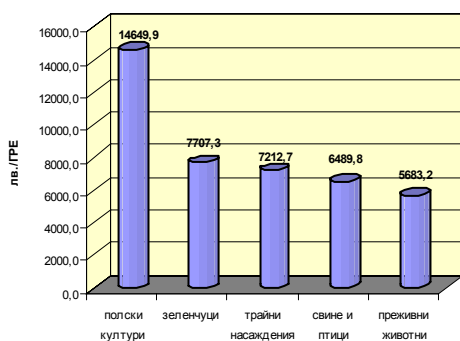
Анализ на икономическата ефективност

Анализът на данните за *производителността на вложения труд* показва, че най-високо равнище е постигнато в стопанствата с полски култури – 14 649.9 лв./ГРЕ, което е около два пъти повече в сравнение със стопанствата с друга специализация (фиг. 3). Постигнатият резултат се дължи на добрата механизация в сектора, което дава възможност да се реализира голяма нетна добавена стойност при минимално количество вложен труд. На следващо място по производителност са стопанствата със зеленчуци и трайни насаждения. Животновъдните стопанства имат по-ниска производителност в сравнение с растениевъдните, което се дължи на по-ниската им техническа осигуреност и по-голямото количество на вложения труд.

Изследване на конкурентоспособността на земеделските стопанства в България

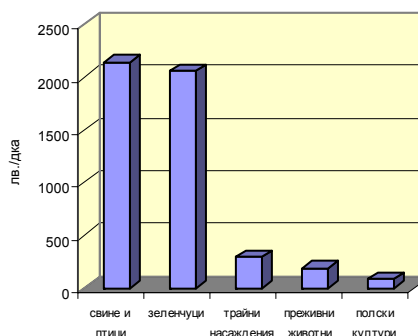
Фигура 3

Производителност на стопанствата

Фигура 4

Продуктивност на стопанствата

Източник: СЗСИ и собствени изчисления.

Анализът на *продуктивността* показва, че при стопанствата, специализирани в отглеждането на свине и птици, е постигната най-висока брутна продукция - 65 144 лв., следвани от тези с полски култури - 58 223 лв., трайни насаждения - 44 133.2 лв. и зеленчуци - 35 390 лв. (фиг. 4). Най-ниски са резултатите при стопанствата с преживни животни - 25 496 лв. Съпоставянето на осреднените данни за равнището на БП и ИЗП показва, че постигнатата висока продуктивност на стопанствата с полски култури се дължи главно на значително по-добрата осигуреност с поземлени ресурси.

За да се елиминира влиянието на размера на стопанството върху постигнатата продуктивност, в икономическия анализ са използвани показателите “продуктивност на 1-ца площ” и “1-ца глава животно”. От данните се вижда, че постигнатите равнища на продуктивност в стопанствата със зеленчуци, свине и птици (над 2000 лв./дка) са многократно по-високи в сравнение с останалите специализирани единици. На последно място са стопанствата с полски култури - 85.6 лв./дка. Традиционно ниската доходност в сектора показва, че стопанства с интензивни култури може успешно да се развиват само при едромасщабно производство.

Резултатите от сравнителния анализ на растениевъдните стопанства с интензивни култури са тревожни – продуктивността при трайните насаждения е над 7 пъти по-ниска от тази в зеленчукопроизводството. Секторът е в криза и тя се задълбочава, което се потвърждава и от резултатите от предишни изследвания.³ Продуктивността от 582 лв./дка през 2005 г. за две години е спаднала над 2 пъти и през 2007 г. е 292.3 лв./дка. Посочените проблеми, свързани с

³ Рисина, 2009.

лошото състояние на насажденията (висок дял на занемарени и амортизирани трайни насаждения, оставени на доизживяване; супер екстензивно производство; нисък дял на новосъздадените масиви), определят ниските добиви и продуктивност. Очертаните проблеми важат с по-голяма острота за плодотворното производство в сравнение с отглеждането на винени лозя.

Анализът на животновъдните стопанства показва, че специализираните в отглеждането на свине и птици са значително по-продуктивни от тези, отглеждащи преживни животни (табл. 9), което се дължи главно на реализираната 2.5 пъти по-висока брутна продукция. Голямата разлика в продуктивността на 1-ца площ е следствие от значително по-малката осигуреност със земя на стопанствата със свине и птици. Причините за разликата в продуктивността на 1-ца УГЖ трябва да се търсят в ниските продуктивни качества на отглежданите животни и предимно екстензивния начин на производство в стопанствата с преживни животни.

Таблица 9

Продуктивност на животновъдните стопанства

Показател за стопанство	Специализация на стопанствата	
	Свине и птици	Преживни животни
Брутна продукция, лв.	65 144.0	25 496.0
Среден бр. УГЖ	44.7	66.9
БП/УГЖ, лв.	1365.0	381.1

Източник: СЗСИ и собствени изчисления.

При анализа на постигнатата *доходност* използваните показатели са изчислени с и без получените текущи субсидии, за да се отчете влиянието на обществената подкрепа. Най-висок среден нетен доход (НД) е постигнат в стопанствата с полски култури – 17 466.7 лв., за което съществен принос имат текущите субсидии - директни плащания, национални доплащания и др. (вж. фиг. 5). Субсидиите средно за ферма (10 487.4 лв.) са по-големи от реализирания чист доход (6979.3 лв.). Следователно получената подкрепа оказва съществено влияние върху повишаването на доходността на стопанствата с полски култури.

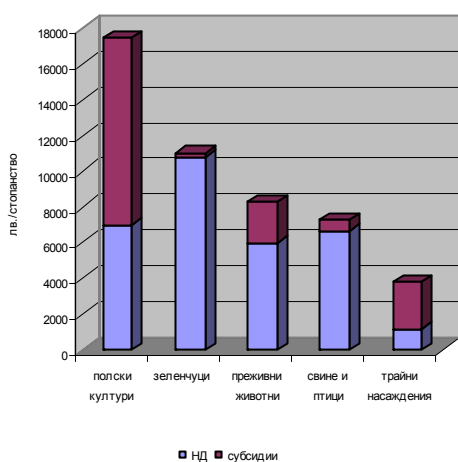
Въпреки значително по-малките си размери на второ място се нареждат стопанствата, специализирани в зеленчукопроизводството (11 051 лв.), като субсидиите за тях са с минимален дял при формирането на нетния доход – едва 2.7%. По-голямата получена подкрепа определя и по-високата доходност на стопанствата с преживни животни в сравнение с отглеждащите свине и птици.

Малката продуктивност, рисковият характер на производството, високата капиталоемкост и трудоемкост, както и значителните текущи раз-

ходи определят най-ниската доходност за стопанствата с трайни насаждения - съответно със субсидии 3780 лв. и без субсидии 1154.8 лв. При условията в сектора и сериозните проблеми получената подкрепа е недостатъчна, за да се развива ефективно производство.

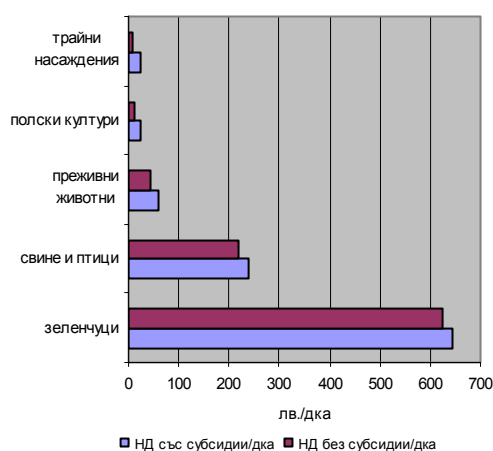
Фигура 5

Средна доходност на стопанствата

Фигура 6

Доходност на 1-ца площ на стопанствата

Източник: СЗСИ и собствени изчисления.

Най-висока доходност на 1-ца площ са постигнали стопанствата в зеленчукопроизводството – 642.5 лв./дка (фиг. 6). Данните потвърждават, че отглеждането на зеленчуци е продуктивна и високодоходна дейност независимо от по-дребните размери на тези стопанства.

При другите интензивни култури - трайните насаждения, е получена най-ниската доходност на 1-ца площ (25.0 лв./дка), по-малка дори от полските култури (25.6 лв./дка). При стопанствата с трайни насаждения делът на разходите за земя, труд, капитал и амортизации е най-висок. При ниската продуктивност и високите разходи стопаните в сектора са изправени пред тежки икономически проблеми.

При животновъдните стопанства по-висока доходност е получена при отглеждането на свине и птици (162.2 лв./УГЖ) в сравнение с преживните животни (123.8 лв./УГЖ) (вж. табл. 10). Въпреки постигнатата близо над 3 пъти по-висока продуктивност при отглеждането на свине и птици разликата в доходността е минимална. Причината е в многократно по-голямото междинно потребление (при отглеждането на свине и птици 1033 лв./УГЖ, а при преживните животни само 227.4 лв./УГЖ).

Таблица 10

Доходност на специализираните животновъдни стопанства

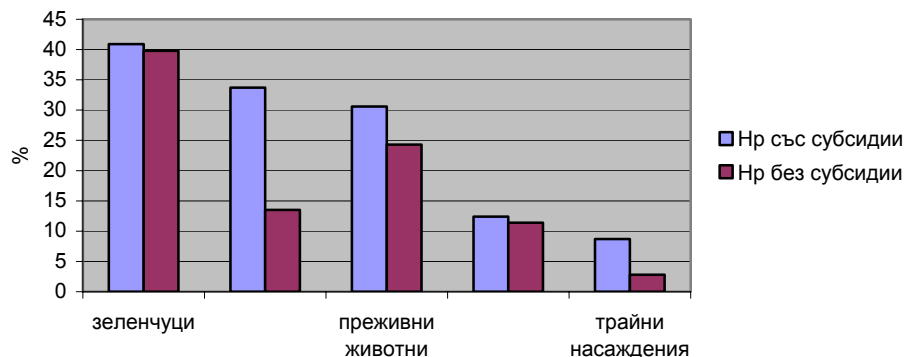
Показател за стопанство	Специализация на стопанствата	
	Свине и птици	Преживни животни
Нетен доход, лв.	7251.1	8283.7
Среден брой УГЖ	44.7	66.9
НД/УГЖ, лв.	162.2	123.8

Източник: СЗСИ и собствени изчисления.

Сравнителният анализ на *рентабилността на производството* показва, че най-висока норма е постигната при стопанствата със зеленчуци - 40%, следвани от тези с полски култури - близо 35%, с преживни животни - 30%, а при останалите тя е около и под 10% (фиг. 7). При стопанствата с полски култури получените субсидии оказват значително влияние в посока към повишаване равнището на рентабилност. При стопанствата с трайни насаждения и преживни животни субсидиите оказват по-малко влияние, а при останалите стопанства то е под 1%.

Фигура 7

Норма на рентабилност по специализация на стопанствата

Източник: СЗСИ и собствени изчисления

Анализ на финансовите възможности

Размерът на дълготрайните материални активи (ДМА) е показател за ресурсната осигуреност на стопанствата и зависи до голяма степен от тяхната специализация. Той е най-голям в стопанствата с трайни насаждения – средно 145 хил. лв., и два пъти по-нисък в тези с полски култури – близо 63 хил. лв. (табл. 11).

Таблица 11

Показатели за финансовата осигуреност на стопанствата

Специализация на стопанствата	Размер на ДМА, лв.	% на ДМА от общите активи	Инвестиционни субсидии, лв.	Размер на собствения капитал, лв.
Полски култури	54 522.2	57.1	192.9	79 826.1
Зеленчуци	44 180.7	74.3	374.9	39 925.4
Трайни насаждения	144 997.1	67.7	387.8	152 771.5
Преживни животни	35 600.9	65.5	36.8	49 202.7
Свине и птици	52 429.4	59.1	87.5	68 198.8

Източник: СЗСИ и собствени изчисления.

Ниският среден размер на получените инвестиционни субсидии в стопанствата показва, че те няма да окажат съществено влияние за обновяване на ДМА и повишаване на ресурсната им осигуреност. Въпреки че средният размер на инвестиционните субсидии в стопанствата с трайни насаждения е най-голям, при състоянието, в което се намират масивите, и на фона на високата капиталоемкост на създаването на насажденията (2-5 хил. лв./дка) подкрепата е крайно недостатъчна.

Равнището на *коэффициента на обща ликвидност* (Ко.л.) дава представа за възможностите на стопанствата да посрещат текущите си задължения. При приемливо съотношение в отрасъла краткотрайни активи/ текущи задължения 2:1 във всички стопанства е получен висок Ко.л (табл. 12). Това, от една страна, е признак, че те са в състояние да покриват краткосрочните си задължения. От друга страна обаче, то отчита високата стойност на краткотрайните активи, което може да се дължи на нереализирана продукция и ниска обръщаемост на оборотния капитал. Най-висок е този показател при стопанствата с преживни животни – 8.7, над 4 пъти по-голям от препоръчителното равнище, а при тези с полски култури той е 5.6.

Таблица 12

Финансови показатели на земеделските стопанства

Специализация на стопанствата	Нр на собствения капитал, %	Ко.л.	Кф.а
Полски култури	21.9	5.6	0.8
Зеленчуци	27.6	4.5	0.7
Трайни насаждения	2.5	3.6	0.7
Преживни животни	16.8	8.7	0.9
Свине и птици	10.6	3.7	0.9

Източник: СЗСИ и собствени изчисления.

При анализа на *коэффициента на финансова независимост* (Кф.а) също се отчитат високи стойности при всички стопанства. Като добро равнище на финансова независимост се приема Кф.а = 0.5, при който рискът

е поделен поравно между стопанството и банката. Получените равнища на този показател, съответно за стопанствата с интензивни култури – 0.7, за полските култури – 0.8 и при животновъдните стопанства – 0.9, също могат да се тълкуват двустранно. От една страна, те характеризират финансовата стабилност на стопанствата, а от друга, показват ограниченото използване на кредити като източник за финансиране на инвестиционни проекти в селското стопанство.

При всички специализирани стопанства е постигната положителна *норма на рентабилност на собствения капитал*. В зависимост от специализацията им равнището на показателя се движи в широки граници, като най-високи стойности има при стопанствата със зеленчуци и полски култури. Равнището на показателя доказва по-големите възможности за разширено възпроизводство и по-добрите перспективи за развитие на тези стопанства.

При сравнително по-нисък среден нетен доход на стопанство, но и при по-малък размер на собствения капитал стопанствата с преживни животни са постигнали добра ефективност – 16.8%. Стойността на показателя е изключително ниска при стопанствата с трайни насаждения – 2.5%. При изключително слабите икономически показатели и високата капиталоемкост на това производство стопанствата са изправени пред невъзможността да осъществяват нормална производствена дейност.

Въз основа на сравнителния анализ на икономическата ефективност и финансово състояние могат да се направят следните изводи:

- С най-добра ефективност са стопанствата със зеленчуци. Въпреки дребните си размери те постигат висока доходност, продуктивност и рентабилност на производството. На следващо място са тези с полски култури. По-едрият размер на земеползване и високата степен на механизация определят високата им производителност, а получените субсидии имат съществен принос за повишаване на продуктивността, доходността и рентабилността. С най-ниска ефективност са стопанствата с трайни насаждения. Изключително слабите икономически показатели показват, че секторът е в криза и тя се задълбочава.

- Няма съществени различия в равнищата на отделните показатели за финансовото състояние по специализация на стопанствата. Общата оценка е, че то не е добро, като в най-тежко положение се намират стопанствата с трайни насаждения. Ограниченият достъп до кредити е сериозна пречка за реализиране на инвестиционните проекти и модернизация на производството.

Оценка на конкурентоспособността на комерсиалните стопанства в България

Изследването на конкурентоспособността на тези ферми се базира на анкетна информация от лятото на 2010 г., предоставена от мениджърите на 90 стопанства от различен тип и специализация от всички райони на страната.⁴

⁴ Цялата продукция на анкетираните стопанства е предназначена за пазара.

Около 58% от анкетираните ферми са кооперации, една трета са на физически лица и 10% са различен тип фирми. Повечето стопанства са специализирани в полски култури (57%), 14% са с растениевъдно-животновъдно направление, 13% са със смесено растениевъдство, 9% са в трайните насаждения, 3% - в зеленчуци и по около 1% са с преживни животни, свине и птици и смесено животновъдство.

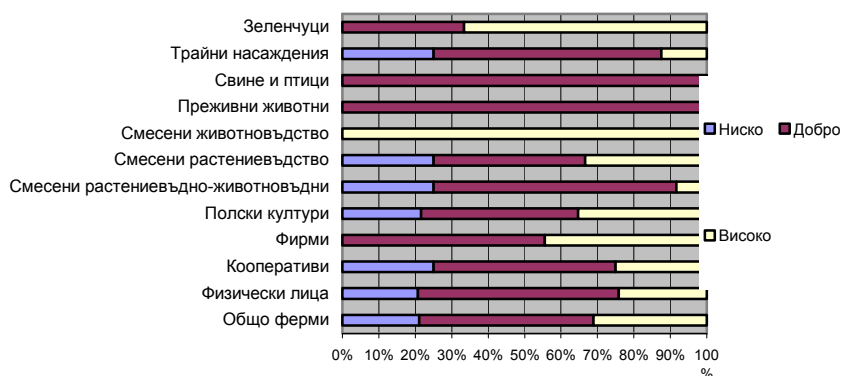
На мениджърите е предоставена възможност да изберат едно от нивата, което най-много съответства на състоянието на тяхната ферма за всеки от показателите по трите критерия за конкурентоспособност. Оценките на мениджърите се трансформират в количествени стойности съгласно вече описания подход. Експертите от Института по аграрна икономика предложиха да се даде еднаква тежест на съответните показатели при формиране на равнището на отделните критерии и съответно еднакви корекционни коефициенти на критериите при изчисляването на интегралния индекс на конкурентоспособност.

Равнище и фактори на конкурентоспособност

Оценката на конкурентоспособността на анкетираните стопанства показва, че по-голяма част от фермите са с *добра* и *висока* конкурентоспособност (вж. фиг. 8). Същевременно над една пета от всички стопанства са с *ниско* равнище на този показател. Нещо повече, отделните типове и видове стопанства са с *различна* конкурентоспособност. *Агрофирмите* (еднолични търговци и търговски дружества) са с добри конкурентни позиции, като делът на стопанствата с висока конкурентоспособност е особено голям. Една четвърт от *кооперативите* обаче са с незадоволителна конкурентоспособност.

Фигура 8

Дял на фермите с различно ниво на конкурентоспособност

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Повечето от висококонкурентните ферми са специализирани в *смесено животновъдство* и *зеленчуци*. Във всички останали групи по специализация

стопанствата с добра конкурентоспособност съставляват основния дял в съответните групи. Всяка четвърта ферма, специализирана в *смесено растениевъдство-животновъдство*, *смесено растениевъдство* и *трайни насаждения* е неконкурентоспособна.

Анализът на различните *аспекти* на конкурентоспособността на фермите показва, че ниската продуктивност, рентабилност и финансова обезпеченост на стопанствата и недостатъчната адаптивност към пазарната, институционалната и природната среда, заедно със сериозните проблеми в иновациите и в маркетинга на продукцията и услугите, в най-голяма степен допринасят за намаляване на общата конкурентоспособност (фиг. 9).

Фигура 9

Значимост на индивидуалните елементи на конкурентоспособността на фермите

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Анализът на *равнището на ефективност* на различните типове ферми показва, че повечето от тях са с добра производителност, рентабилност, финансова обезпеченост и финансова независимост (вж. табл. 13). Въпреки това според мениджърите на по-голяма част от стопанствата-физически лица, специализирани в преживни животни, свине и птици и смесено растениевъдство-животновъдство, *равнището на производителността* е ниско.

Нещо повече, *рентабилността* на 36% от всички ферми е оценена като слаба - в тази група са повече от половината от физическите лица, значителна част от стопанствата със смесено растенивъдно-животновъдно производство, смесено растениевъдство, преживни животни и свине и птици.

Таблица 13

Дял на фермите с различно ниво на ефективност в България (%)*

Тип на фермата	Производителност			Рентабилност			Финансова обезпеченост			Финансова зависимост		
	Ниска	Добра	Висока	Ниска	Добра	Висока	Ниска	Добра	Висока	Ниска	Добра	Висока
Физически лица	44.83	48.28	6.90	51.72	37.93	10.34	62.07	20.69	17.24	51.72	34.48	13.79
Кооперативи	11.54	84.62	1.92	26.92	73.08	0.00	25.00	75.00	0.00	23.08	53.85	23.08
Фирми	11.11	55.56	33.33	33.33	55.56	11.11	33.33	55.56	11.11	22.22	55.56	22.22
Полски култури	15.69	74.51	9.80	29.41	64.71	5.88	29.41	60.78	9.804	25.49	54.9	19.61
Смесени растениевъдно-животновъдни	38.46	46.15	7.69	46.15	53.85	0.00	46.15	46.15	7.69	46.15	38.46	15.38
Смесени растениевъдни	33.33	66.67	0.00	50.00	50.00	0.00	41.67	58.33	0.00	33.33	50.00	16.67
Смесени животновъдни	0.00	100.00	0.00	0.00	0.00	100.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00
Преживни животни	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00
Свине и птици	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00
Трайни насаждения	0.00	100.00	0.00	25.00	75.00	0.00	62.50	37.50	0.00	37.5	25.00	37.50
Зеленчуци	33.33	66.67	0.00	33.33	66.67	0.00	33.33	66.67	0.00	33.33	33.33	33.33
Общо стопанства	22.22	70.00	6.67	35.56	60.00	4.44	37.78	55.56	6.67	32.22	47.78	20.00

Таблица 14

Дял на фермите с различна адаптивност в България, (%)*

Тип на фермата	Пазара			Адаптивност към:			Природата		
	Ниска	Добра	Висока	Ниска	Добра	Висока	Ниска	Добра	Висока
Физически лица	51.72	48.28	0.00	31.03	68.97	0.00	37.93	55.17	6.90
Кооперативи	34.62	65.38	0.00	23.08	71.15	5.77	61.54	36.54	0.00
Фирми	0.00	66.67	33.33	22.22	22.22	55.56	22.22	44.44	33.33
Полски култури	41.18	54.90	3.92	21.57	64.71	13.73	54.90	41.18	3.92
Растениевъдно-животновъдни	38.46	61.54	0.00	38.46	61.54	0.00	38.46	61.54	0.00
Смесени растениевъдни	25.00	75.00	0.00	16.67	83.33	0.00	58.33	25.00	16.67
Смесени животновъдни	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00
Преживни животни	100.00	0.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00
Свине и птици	100.00	0.00	0.00	0.00	100.00	0.00	0.00	100.00	0.00
Трайни насаждения	25.00	75.00	0.00	37.50	62.50	0.00	50.00	37.50	0.00
Зеленчуци	0.00	66.67	33.33	33.33	33.33	33.33	0.00	66.67	33.33
Общо стопанства	36.67	60.00	3.33	25.56	65.56	8.89	50.00	43.33	5.56

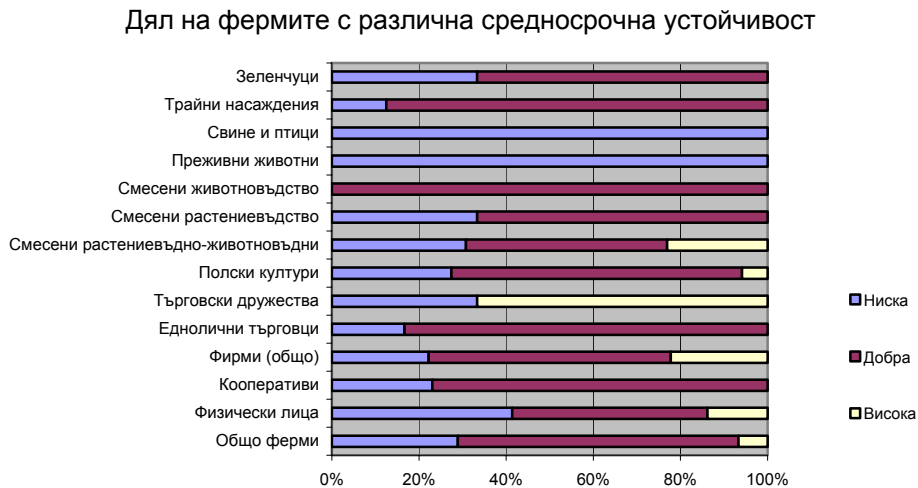
* Таблиците са съставени по данни от интервю с мениджъри на ферми.

Според голяма част от анкетираниите мениджъри *финансовата обезпеченост* на фермите е ниска. От липса на финансиране страдат предимно физическите лица и стопанствата, специализирани в смесено растениевъдство и растениевъдство-животновъдство, преживни животни, свине и птици и трайни насаждения. Освен това една пета от анкетираниите ферми са силно *зависими от външни източници на финансиране* (кредит, държавно подпомагане и др.), като най-голям е дялът на много зависимите стопанства, специализирани в трайни насаждения и зеленчуци.

Анализът на *равнището на адаптивност* на анкетираниите стопанства разкрива, че повече от една четвърт от тях са с нисък потенциал за адаптация към новите *държавни и европейски изисквания за качество, безопасност, околна среда и др.* Почти 37% от фермите са слабо адаптивни към *пазарните цени, търсенето и конкуренцията*, а всяка втора е неадаптивна към *промените в природната среда* (затопляне, екстремно време, засушаване, киши и т.н.) (вж. табл. 14).

29% от мениджърите оценяват *средносрочната устойчивост на стопанствата* като ниска (фиг. 10). Най-голям е дялът на тези с ниска устойчивост при физическите лица и специализираните в преживни животни и свине и птици. Същевременно по-малко от 7% от всички ферми предвиждат висока устойчивост в средносрочен план. Само един тип – *търговските дружества*, са изключение сред анкетираниите стопанства, като две трети от тях прогнозираат висока устойчивост в близка перспектива.

Фигура 10

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Таблица 15

Дял на фермите с различно ниво на проблеми за устойчивостта на стопанствата в България, %*

Тип на проблемите	Общо ферми	Физически лица	Кооперативи	Фирми	Полски култури	Растениевъдно-животновъдни	Смесени растениевъд.	Смесени животновъд.	Преживни животни	Свине и птици	Трайни насаждения	Зеленчуци
<i>Ефективно осигуряване на необходимата земя и природни ресурси</i>												
Незначителни	23.33	37.93	17.31	11.11	23.53	15.38	25.00	0.00	0.00	100.00	25.00	33.33
Нормални	61.11	44.83	67.31	77.78	62.75	69.23	66.67	100.00	100.00	0.00	37.50	33.33
Значителни	14.44	17.24	13.46	11.11	13.73	15.38	8.33	0.00	0.00	0.00	25.00	33.33
<i>Ефективно осигуряване на необходимата работна сила</i>												
Незначителни	34.44	51.72	26.92	22.22	33.33	30.77	33.33	0.00	0.00	100.00	50.00	33.33
Нормални	51.11	31.03	61.54	55.56	50.98	53.85	58.33	100.00	0.00	0.00	50.00	33.33
Значителни	14.44	17.24	11.54	22.22	15.69	15.38	8.33	0.00	100.00	0.00	0.00	33.33
<i>Ефективно осигуряване на необходимите материали, техника и биологични средства</i>												
Незначителни	32.22	48.28	25.00	22.22	29.41	46.15	41.67	0.00	100.00	100.00	12.50	0.00
Нормални	56.67	31.03	69.23	66.67	66.67	30.77	50.00	100.00	0.00	0.00	62.50	33.33
Значителни	11.11	20.69	5.77	11.11	3.92	23.08	8.33	0.00	0.00	0.00	25.00	66.67
<i>Ефективно осигуряване на необходимото финансиране</i>												
Незначителни	30.00	55.17	13.46	44.44	31.37	38.46	25.00	0.00	0.00	100.00	0.00	66.67
Нормални	54.44	20.69	73.08	55.56	56.86	30.77	66.67	100.00	0.00	0.00	75.00	33.33
Значителни	14.44	24.14	11.54	0.00	9.80	30.77	8.33	0.00	100.00	0.00	25.00	0.00
<i>Ефективно осигуряване на необходимите услуги</i>												
Незначителни	48.89	51.72	44.23	66.67	49.02	46.15	66.67	0.00	0.00	100.00	37.50	33.33
Нормални	41.11	27.59	51.92	22.22	43.14	30.77	25.00	100.00	100.00	0.00	62.50	33.33
Значителни	10.00	20.69	3.85	11.11	7.84	23.08	8.33	0.00	0.00	0.00	0.00	33.33
<i>Ефективно осигуряване на необходимите иновации и ноу-хау</i>												
Незначителни	42.22	62.07	30.77	44.44	43.14	23.08	41.67	0.00	100.00	100.00	50.00	66.67
Нормални	36.67	20.69	44.23	44.44	37.25	46.15	41.67	100.00	0.00	0.00	25.00	0.00
Значителни	20.00	17.24	23.08	11.11	19.61	30.77	16.67	0.00	0.00	0.00	12.50	33.33
<i>Ефективна реализация на продукцията и услугите</i>												
Незначителни	17.78	34.48	5.77	33.33	17.65	15.38	16.67	0.00	100.00	100.00	0.00	33.33
Нормални	50.00	37.93	59.62	33.33	56.86	46.15	50.00	100.00	0.00	0.00	12.50	66.67
Значителни	30.00	27.59	30.77	33.33	23.53	38.46	33.33	0.00	0.00	0.00	75.00	0.00

* Таблицата е съставена по данни от интервю с мениджъри на ферми.

Детайлният анализ на различните *фактори*, понижаващи дългосрочната ефективност и устойчивост на стопанствата, показва, че най-важни за повечето от анкетираните са *значителните проблеми*, свързани с ефективната *реализация на продукцията и услугите*, както и с ефективното *осигуряване на необходимите за стопанството иновации и ноу-хау* (вж. табл. 15). Това предполага, че тези стопанства не притежават (вътрешен) потенциал за адаптация, който да им позволи да преодолеят посочения тип проблеми, и ще бъдат неустойчиви (неефективни) в дългосрочен план. Затова те трябва или да реструктурират производството, или да се реорганизируют (ново управление), или ще се наложи да преустановят дейността си в близко бъдеще.

Критични за значителна част от агрофирмите и фермите, специализирани в смесено растениевъдно-животновъдно производство и трайни насаждения, са някои сериозни (неразрешими) проблеми, свързани с *маркетинга*. Големите трудности в ефективното *осигуряване на необходимите иновации и ноу-хау* са най-неблагоприятни за устойчивостта на кооперативите, смесените животновъдни и зеленчуковите стопанства.

Съществени проблеми при ефективното *осигуряване на необходимата земя и природни ресурси* срещат една четвърт от специализираните в зеленчуци и трайни насаждения ферми, а сериозни затруднения в *ефективното осигуряване на необходимата работна сила* имат единствено специализираните стопанства с преживни животни.

Големи затруднения в *ефективното осигуряване на необходимите материали, техника и биологични средства* срещат значителна част от физическите лица и стопанствата, специализирани в зеленчуци, трайни насаждения и смесено растениевъдно-животновъдно производство. За значителни проблеми при *финансирането* съобщават голяма част от физическите лица, фермите, специализирани в преживни животни, смесено растениевъдно-животновъдно и трайни насаждения. Най-накрая, трудности при *ефективното снабдяване на необходимите услуги* са типични за голяма част от физическите лица и фермите, специализирани в трайни насаждения и смесени растениевъдно-животновъдни дейности.

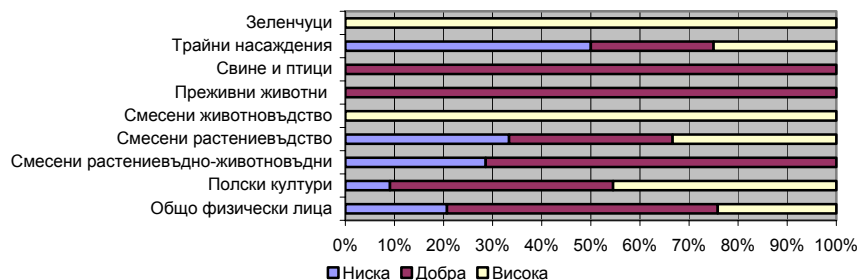
Конкурентоспособност по типове земеделски стопанства

Повечето от анкетираните *стопанства на физически лица* са с добро равнище на конкурентоспособност, около 24% от тях са *висококонкурентни* (вж. фиг. 11). В същото време над една пета от всички физически лица са *неконкурентоспособни*.

Стопанствата на физически лица с различна специализация *не са с еднаква конкурентоспособност*. Най-голям е дялът на висококонкурентните ферми при специализираните в *зеленчуци, полски култури* и в *смесено животновъдство*. Същевременно половината от стопанствата на физическите лица, специализирани в *трайните насаждения*, една трета от *смесено-растениевъдните* и 29% от *смесените растениевъдно-животновъдни* са с ниско ниво на конкурентоспособност.

Фигура 11

Дял на стопанствата на физически лица по равнища на конкурентоспособност

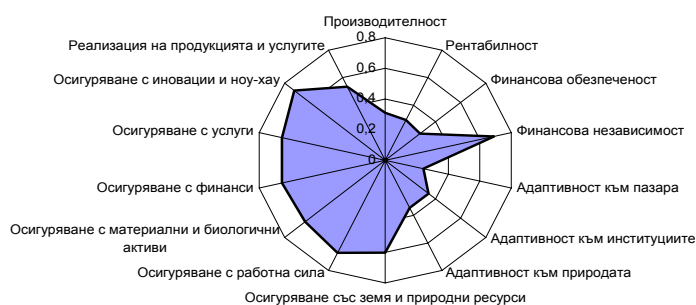

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Анализът на отделните *компоненти* на конкурентоспособността на физическите лица показва, че ниската производителност, рентабилност и финансова обезпеченост, заедно с недостатъчната адаптивност към променящите се пазарна, институционална и природна среда и сериозните проблеми в маркетинга на продукцията, са основните причини за понижената конкурентоспособност на тези стопанства (фиг. 12). Същевременно високата ефективност в снабдяването с факторите на производство и слабата зависимост от външно финансиране повишават общата конкурентоспособност на стопанствата на физическите лица.

Фигура 12

Значимост на индивидуалните елементи върху конкурентоспособността на физическите лица

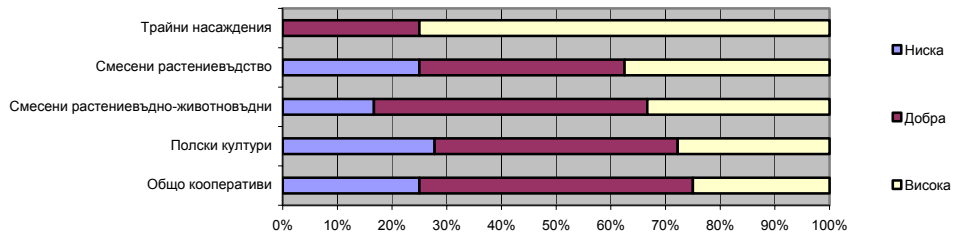

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Половината от анкетираните земеделски *кооперации* са с *добро* равнище на конкурентоспособност, а една четвърт от тях са *силно* конкурентни (фиг. 13). В същото време всеки четвърти кооператив е неконкурентоспособен. Кооперациите с различна специализация са с *различно* ниво на конкурентоспособност. Най-много висококонкурентни кооперативи има при специализираните в *трайните насаждения* и в *смесеното растениевъдство*, докато значителен брой кооперативи с *полски култури* и *смесено растениевъдство* са с ниска конкурентоспособност.

Фигура 13

Дял на кооперациите с различно ниво на конкурентоспособност

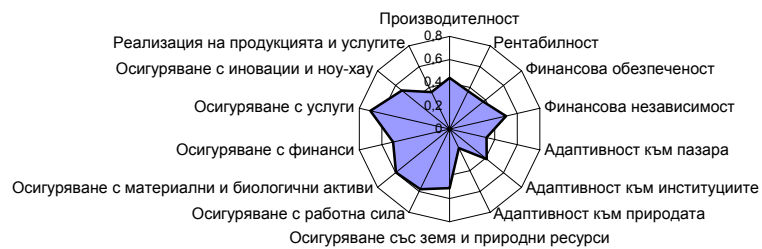

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Анализът на отделните *елементи* на конкурентоспособността на кооперативите показва, че ниската производителност, рентабилност, финансова обезпеченост и независимост, заедно с недостатъчната адаптивност към пазарната, институционалната и природната среда и трудностите, свързани с осигуряване на финансирането, работната сила и иновациите, както и с маркетинга, са основната причина за нейното понижаване (фиг. 14).

Фигура 14

Значимост на индивидуалните елементи върху конкурентоспособността на кооперациите

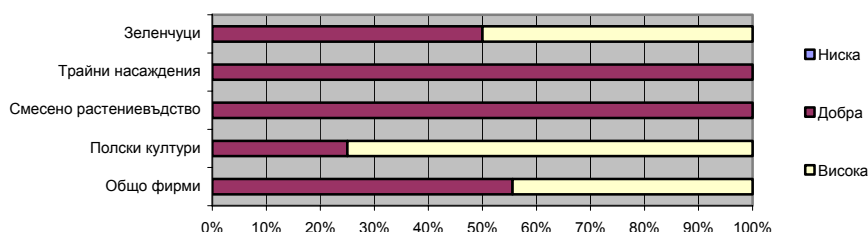

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Всички анкетирани *агрофирми* са с *добра* или *висока* конкурентоспособност. Нещо повече, значителен брой от тях (44%) са силно конкурентни (фиг. 15). Въпреки това три четвърти от фирмите, специализирани в *полски култури*, са с висока конкурентоспособност, всички фирми в *смесените растениевъдни* и в *трайните насаждения* са с добра, а специализираните в *зеленчуци* са равномерно разпределени в групите с добра и висока конкурентоспособност.

Фигура 15

Дял на агрофирмите с различно ниво на конкурентоспособност

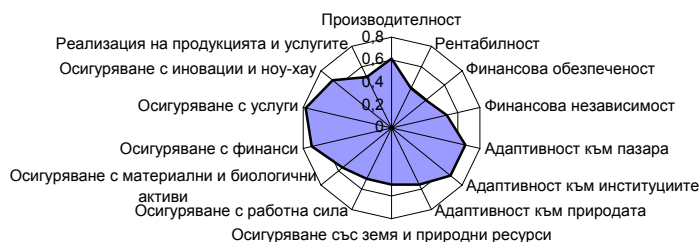

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

Анализът на отделните *фактори* на конкурентоспособността на агрофирмите разкрива, че ниската производителност, рентабилност, финансова обезпеченост и независимост, сериозните проблеми в осигуряването на необходимата работна сила и земя и в маркетинга на продукта до голяма степен допринасят за понижаването на конкурентоспособността им (фиг. 16). Същевременно високата адаптивност към променящата се пазарна и институционална среда и значителната ефективност при осигуряването на необходимото финансиране, иновации и услуги издигат общата конкурентоспособност на тези стопанства.

Фигура 16

Значимост на индивидуалните елементи върху конкурентоспособността на агрофирмите

Източник. Интервю с мениджъри на ферми.

При прилагането на предложената по-всеобхватна система за оценка на конкурентоспособността на фермите в България се установява, че отделните типове стопанства имат много различна ефективност, адаптивност и устойчивост в специфичните условия на неразвити пазари, лошо дефинирани и/или санкционирани формални права и правила, неефективни форми на обществена интервенция, специфичен “български” начин за прилагана на общите политики на ЕС, широка доминация на неформални правила на играта и т.н. Нещо повече, разнообразните фермерски организации не притежават еднакви конкурентни предимства в бързо променящата се пазарна, институционална и природна среда. Докато повечето комерсиални ферми са с добра конкурентоспособност, значителна част от агрофирмите са силно конкурентни, а голяма част от физическите лица и кооперативите са неконкурентни.

Интегрална оценка на конкурентоспособността на земеделските стопанства в България

Съгласно разработения методически подход са определени обобщени (средни) оценки по всеки от критериите - ефективност, финансови възможности, адаптивност и устойчивост (вж. табл. 16, фиг. 17 - 21). При изчисляване на първите два критерия са използвани данни от наблюдаваните стопанства, включени в СЗСИ, а другите два критерия са определени на базата на получените резултати от проведените анкети. За да се осигури съизмеримост при определяне на средното равнище по критериите “обща ефективност” и “финансови възможности”, получените резултати по отделните показатели са превърнати в бални оценки. Съгласно препоръката на експертите на отделните показатели е дадена еднаква тежест при формиране на равнището на съответните критерии – 0.25 за обща ефективност и 0.33 за финансови възможности.

Таблица 16

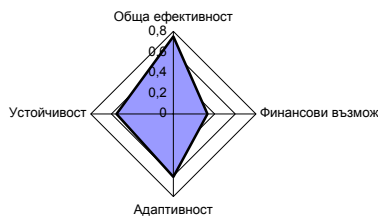
Обобщени равнища по отделните критерии за оценка на конкурентоспособността на стопанствата

Специализация на стопанствата	Равнища по критерия			
	Обща ефективност	Финансови възможности	Адаптивност	Устойчивост
Полски култури	0.69	0.41	0.34	0.59
Зеленчуци	0.75	0.33	0.61	0.55
Трайни насаждения	0.12	0.08	0.29	0.48
Преживни животни	0.31	0.33	0.33	0.57
Свине и птици	0.44	0.16	0.00	1.00

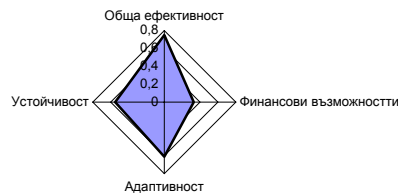
Източник: “Агростатистика”, данни от анкетата и собствени изчисления

Изследване на конкурентоспособността на земеделските стопанства в България

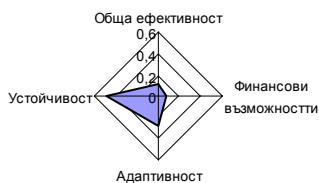
Фигура 17
Стопанства с полски култури

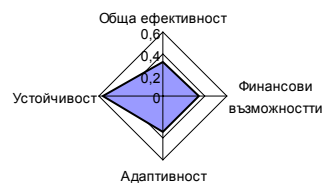
Фигура 18
Стопанства със зеленчуци

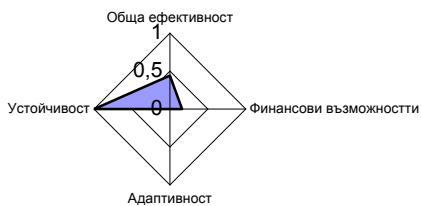
Фигура 19
Стопанства с трайни насаждения

Фигура 20
Стопанства с преживни животни

Фигура 21
Стопанства със свине и птици

Резултатите показват, че с най-високо равнище по критерия обща ефективност са зеленчукопроизводителните стопанствата, следвани от тези с полски

култури. Постигнатото високо равнище на ефективност на последните се дължи главно на получените директни плащания.

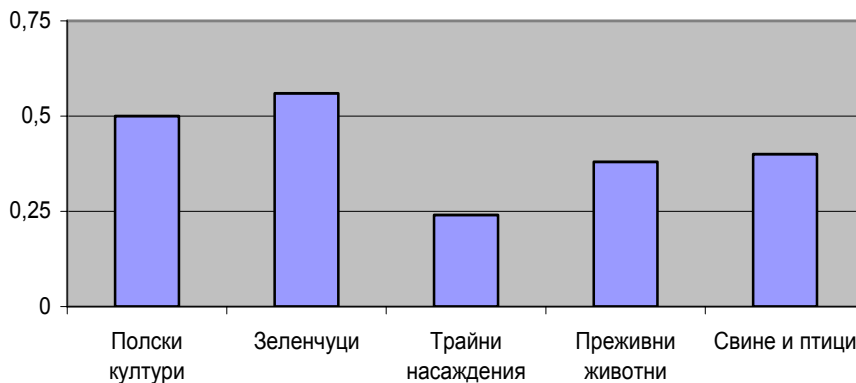
По критерия “финансови възможности” най-високо равнище имат стопанствата с полски култури, като разликата между другите стопанства по специализация не е съществена.

Средните равнища на критериите “адаптивност” и “устойчивост” на стопанствата са определени на базата на индивидуалните равнищата на анкетирани ферми. Най-висока степен на адаптивност имат стопанствата със зеленчуци предвид сезонния характер на това производство, докато стопанствата, специализирани в производства с дългосрочен характер на инвестициите (трайни насаждения, преживни животни), са с по ниска средна адаптивност. Прави впечатление ниската адаптивност на анкетирани стопанства, специализирани в полски култури и свине и птици. С изключение на последната група останалите стопанства се движат в средните граници по отношение на степента на устойчивост.

След установяване на средните стойности по отделните критерии се определя и общ интегрален показател – *индекс на обща конкурентоспособност* (фиг. 22). Съгласно препоръките на експертите при определяне на общата конкурентоспособност на стопанствата с различна специализация отделните критерии са взети с еднаква тежест (0.25).

Фигура 22

Индекс на конкурентоспособност на земеделските стопанства
в България

За класиране на стопанствата в една или друга група на конкурентност се използва скалата, представена на табл. 17, като те се определят като ниско-, средно- и висококонкурентоспособни в зависимост от конкретните значения на индекса.

Таблица 17

Скала за оценяване на равнищата на конкурентоспособност на стопанствата

Индекс на конкурентоспособност	Равнища на конкурентоспособност
0 – 0.25	Ниска
0.26 – 0.74	Средна
0.75 – 1	Висока

Интегралните оценките показват, че стопанствата, специализирани в трайни насаждения, са с ниска конкурентоспособност, докато останалите групи са със средно равнище (табл. 18). Фермите, специализирани в зеленчуци, са сравнително най-конкурентоспособни, следвани от тези с полски култури, а специализираните в животновъдни производства са със сравнително по-малка конкурентоспособност от растениевъдните стопанства.

Таблица 18

Конкурентоспособност на земеделските стопанства в България

Специализация на стопанствата	Индекс на конкурентоспособност	Равнища на конкурентоспособност
Полски култури	0.50	Средна
Зеленчуци	0.56	Средна
Трайни насаждения	0.24	Ниска
Преживни животни	0.38	Средна
Свине и птици	0.40	Средна

Използвана литература:

Котева, Н., Х. Башев. Подход за оценка на конкурентоспособността на земеделските стопанства. - Икономика и управление на селското стопанство, 2010, N 1, с. 32-43.

Рисина, М. Първоначална оценка на влиянието на ОСП на ЕС върху стопанствата с трайни насаждения. С., ССА-ИАИ, 2009.

МЗХ. Аграрни доклади и Агростатистика.

Bachev, H. Management of Farm Contracts and Competitiveness. Saarbrücken: VDM Verlag, 2010.

Benson, G. Competitiveness of North Carolina Dairy Farms, 2007, www.ag-econ.ncsu.edu/faculty/benson/DFPPNatComp01.PDF

EUFADN Database, <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/>

Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

Mahmood, K., A. Saha, O. Gracia, and T. Hemme. International competitiveness of small scale dairy farms in India and Pakistan, 2004, <http://www.tropentag.de/2004/abstracts/full/376.pdf>

Popovic, R., M. Knezevic, and M. Tosin. State and Perspectives in Competitiveness of one farm type in Serbia, 2009, <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/57416/2/Popovic%20Rade%20cover.pdf>

Shoemaker, D., M. Eastridge, D. Breece, J. Woodruff, D. Rader, and D. Marrison. 15 Measures of Dairy Farm Competitiveness, 2009, <http://ohioline.osu.edu/b864/pdf/864.pdf>

19.V.2011 г.